

INLEIDING

Jan Lampaert & Maxime Van Steen

Tijdschriften spelen een cruciale rol in artistieke en maatschappelijke dynamieken als ruimte voor gemeenschaps- en opinievorming. Ze vormen vaak de plek waar nieuwe of afwijkende visies op kunst en maatschappij kristalliseren en waarrond gelijkgestemden zich kunnen scharen. In die zin kunnen we periodieken opvatten als belangrijke knooppunten in én producten van zowel sociale als discursieve netwerken. *Sociale netwerken* van tijdschriften bestaan onder meer uit redacteurs en hun contacten, geaffilierte auteurs, lezers, correspondenten en adverteerders. *Discursieve netwerken* komen tot stand door citaten en verwijzingen, kritieken en debatten, circulerende afbeeldingen, advertenties, metaforen, enzovoort. In beide gevallen kunnen we het netwerk opvatten als een specifiek heuristisch model voor visualisering en analyse (bv. De Nooy 1993, Verbruggen 2009) of als een conceptuele metafoor (bv. Bots & Levie 2006, Verstraeten 2012, Pas 2014). De onderhavige SEL-studie onderzoekt deze vormen van netwerken in relatie tot artistieke of maatschappelijke vernieuwingsdynamieken. Wat is de waarde van de conceptualisering of de visualisering van tijdschriften als een dynamische structuur van knooppunten en verbindingslijnen?

De term ‘netwerk’ vindt zijn oorsprong in de ambachtelijke context van de metallurgie en textielnijverheid uit de zestiende en zeventiende eeuw, en verwijst naar voorwerpen die bestaan uit verweven metaal of stof. Gaandeweg breidt de betekenis zich uit naar weefsels van fauna en flora, sociale relaties, professionele organisaties, transport-, communicatie- en computersystemen en discoursen (Van der Sijs 2010; Levine 2017, 113-114; Fordham 2019, 5). In deze toepassingsgebieden ligt het accent op verwevenheid – verbindingen binnen een systeem, het leggen van verbanden, het maken van connecties – en circulatie – van vloeistoffen, informatie, personen, voertuigen, uitspraken. Beide kenmerken vormen de belangrijkste *affordances* of het inherente potentieel van het concept ‘netwerk’ (Levine 2017, 6). In die zin onderscheidt het netwerk zich van meer rigide of gesloten termen zoals veld, groep, stroming, school, kring of zuil (De Marneffe 2008, 8; Stead 2020, 44).

In tijdschriftstudies valt het potentieel van het concept en zijn *affordances* van verwevenheid en circulatie niet te onderschatten (Stead 2020, 43-44). De benadering van periodieken als netwerken doet recht aan de complexiteit van tijdschriften als veelzijdige sociale en discursieve knooppunten (vgl. Murphy 2014, x). Vanuit dit perspectief vormen periodieken een polycentrisch netwerk met een complexe, grenzeloze structuur die doet denken aan Gilles Deleuzes concept van het rizoom (Ernst & Scheiding

2022, 3-4). De netwerkclens faciliteert bovendien een fundamenteel comparatieve aanpak die een aanvulling biedt op meer traditionele benaderingen.¹

De inherente plasticiteit, openheid, fijnmazigheid en het dynamisch-relatieve karakter van het concept ‘netwerk’ lenen zich bij uitstek tot tijdschriftonderzoek in de context van vernieuwing. Het concept ‘netwerk’ doet niet alleen recht aan de openheid en veranderlijkheid van tijdschriftconstellaties (De Marneffe 2008, 8), maar ook aan het fluïde karakter van vernieuwende tendensen en verschuivingen in overgangperiodes. Nieuwe ideeën en kunstopvattingen worden bijzonder vaak gecapteerd en (verder) geëxploreerd in tijdschriften (De Marneffe 2008, 5). Als ruimte van ontmoeting en expressie bieden ze namelijk de mogelijkheid om in dialoog een visie op kunst en samenleving te ontwikkelen en progressieve sociale en discursieve netwerken te vormen. Door deze nieuwe perspectieven te laten circuleren kunnen kunstenaars en intellectuelen effectief bestaande structuren ondergraven (De Marneffe 2008, 10). Netwerken van vooruitstrevende tijdschriften vormen zich immers vaak niet alleen onderling, maar zoeken ook aansluiting bij andere progressieve bewegingen en hun netwerken. Daarnaast is ook er sprake van verwevenheid met conservatieve netwerken, zoals hieronder zal blijken. Netwerkvertakkingen beperken zich allerminst tot de grenzen van naties, hiërarchieën, ideologieën en instituten.

Tijdschriften, netwerken en vernieuwing

Dat het netwerkmodel zich uitstekend leent tot een fundamenteel dynamisch-relatieve, comparatieve en transversale benadering van tijdschriften en vernieuwing, blijkt uit enkele uiteenlopende studies van de voorbije decennia. De waarde van het concept ‘netwerk’ wordt enerzijds geïllustreerd in Nederlandstalige sociale-netwerkanalyses van Wouter de Nooy (1993), Christophe Verbruggen (2009) en, op internationaal vlak, van Birgit van Puymbroeck (2012), Richard Jean So en Hoyt Long (2013), Julien Schuh (2013), Béatrice Joyeux-Prunel (2019) en Elisa Grilli (2022). Anderzijds wordt de meerwaarde van een metaforische benadering van sociale en/of discursieve tijdschriftennetwerken aangetoond door Johan Pas (2014), Pieter Verstraeten (2012), Jan Lampaert (2023), Daphné de Marneffe (2008) en Mathijs Sanders (2010, 2016), en, op internationaal vlak, door Evanghélia Stead en Hélène Védrine (2018).

Verbruggen onderzoekt in zijn boek *Schrijverschap in de Belgische belle époque. Een sociaal-culturele geschiedenis* (2009) de ontwikkeling van het moderne schrijverschap aan de hand van auteurssociabiliteit of de groepsvorming rond auteursverenigingen en tijdschriften. Hij knoopt onder meer aan bij eerder onderzoek, zoals *Periodieken*

1 Vanaf de jaren tachtig wordt het tijdschrift in de Nederlanden systematischer bestudeerd, toch blijven veel auteurs zich beperken tot de studie van één tijdschrift, de bijdragen van één specifieke auteur of de programmaverklaringen van het blad. Een overzicht van de voornaamste ontwikkelingen binnen de Nederlandstalige tijdschriftstudies biedt Maxime van Steen (2018).

en hun kringen: een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen (Bots & Levie 2006), waarin voornamelijk sociale kringen van redacteurs gereconstrueerd worden. Voortbouwend op het pionierswerk van De Nooy (1993), maakt Verbruggen daarentegen gebruik van sociale-netwerkanalyse om transregionale en transnationale ‘netwerkconfiguraties’ te visualiseren en te analyseren vanuit een meer dynamisch en comparatief oogpunt (2009, 296). Verbruggen bestudeert enerzijds de netwerken van Belgische tijdschriften met aandacht voor zowel Belgische relaties als Vlaams-Nederlandse en Belgisch-Franse connecties. Anderzijds benadrukt hij ook ‘het zuiloverschrijdende karakter van het netwerk van intellectuelen’ en relateert hij ‘de gangbare opsplitsing’ tussen vrijzinnige en confessionele tijdschriften uit de belle époque (190, 191).

Dit comparatieve en transversale perspectief van sociale-netwerkanalyse komt ook naar voren in internationaal tijdschriftenonderzoek naar vernieuwingsbewegingen. In haar proefschrift *Reassembling Modernism. Anglo-French Networks, Periodicals, Literary Analysis* onderzoekt Van Puymbroeck (2012) de connecties tussen Britse, Amerikaanse en Franse modernistische auteurs en Europese modernistische tijdschriften zoals *Mercure de France*, *English Review* en *Criterion*. Ze toont het belang aan van tijdschriften en transnationale verwevenheid voor het modernisme als internationale culturele stroming en concludeert, in navolging van Gisèle Sapiro (2006), dat netwerk-analyse, binnen het kader van Bourdieus veldtheorie, een uitgelezen methode is om een literair circuit te verkennen.

Andere internationale studies bevragen met behulp van sociale-netwerkanalyse geijkte literaire begrippen zoals centrum en periferie. Ze illustreren de poreusheid van ideologische en politieke grenzen en attenderen de lezer op onderbelichte transnationale vertakkingen van vernieuwingsbewegingen. In ‘Network Analysis and the Sociology of Modernism’ (2013) vergelijken So en Long de groepsvorming rond modernistische literaire tijdschriften in de Verenigde Staten, Japan en China. Ook Schuh (2013) analyseert de groepsvorming rond avant-gardistische bladen en stelt vast dat ‘[c]es regroupements permettent souvent de dépasser les oppositions politiques, idéologiques ou esthétiques, ce qui peut expliquer la porosité des frontières entre des revues aux lignes politiques très variées’ (2013, 11-12). Joyeux-Prunel (2019) brengt de internationalisering van moderne kunst en de avant-garde onder meer in beeld via sociale-netwerkanalyse. De gangbare monocentrische opvatting van Parijs (in het interbellum) dan wel New York (na 1945) als artistieke hoofdstad maakt plaats voor ‘a polycentric configuration, where so-called peripheries are much more connected than the centres, particularly through the circulation of periodicals’ (Joyeux-Prunel 2019, 66). In haar proefschrift belicht Grilli (2022) transnationale netwerken van perifere literaire en artistieke periodieken in de negentiende en twintigste eeuw en brengt zo de verspreiding van een avant-gardistische ‘renaissance’ in kaart, van Groot-Brittannië tot Spanje en Catalonië, van Frankrijk tot Italië.

Ook studies die het sociale netwerk van vernieuwende bladen in metaforische zin bestuderen, benadrukken de transnationale inzichten en de nuancering van ingesloten assumpties in hun onderzoeksresultaten. In ‘The Magazine is the Message: het papieren netwerk van de Europese neo-avant-garde (1958-1963)’ (2014) schetst Pas het netwerk van de Europese neo-avant-garde en beargumenteert hij dat het blad *Zero* als een belangrijk knooppunt geldt (38). Daarnaast roept hij het internationale netwerk op van neo-avant-gardistische kunstenaars, galerijhouders, uitgevers en musea aan de hand van een uitvoerige bibliografie in het tijdschrift *Het Museumjournaal* (42). Net als Joyeux-Prunel (2019) relateert Pas ten slotte kort de klassieke hiërarchie tussen de kunsthoofdstad Parijs en de periferie (47).

Het bestaande onderzoek vanuit discoursanalytisch netwerkperspectief legt dan weer onverwachte connecties bloot tussen diverse bewegingen, domeinen en periodes. In zijn artikel ‘Het buitenland als referentiekader. De casus van het literaire expressionisme in Vlaanderen’ (2012) onderzoekt Verstraeten de ontwikkeling van de expressionistische stroming in de Vlaamse tijdschriften *Ruimte* en *Vlaamsche Arbeid*. Aan de hand daarvan onthult hij ‘een vrij uitgebreid netwerk van soms heel heterogene referenties aan (of vertalingen van, besprekingen van, commentaren op) buitenlandse auteurs, groeperingen, stromingen, (anti-)modellen en voorbeelden’ (210). Hij observeert transnationale verwijzingen naar zowel ‘auteurs uit de literaire traditie’ als ‘tijdgenoten’ alsook naar ‘auteurs uit heel verschillende geografische en nationale contexten, met vaak heel uiteenlopende poëtische, ideologische en levensbeschouwelijke profielen’ (210). Zijn analyse toont enerzijds de belangrijke invloed van het Duitse literaire expressionisme. Anderzijds blijkt het discours ook verweven met dat van de jonge Franse katholieke literatuur en met dat van de schilderkunst (211). In *L’Europe des revues II (1860-1930). Réseaux, circulations, modèles* (2018) verzamelen Stead en Védrine op hun beurt diverse bijdragen die de circulatie van beelden, vormen, typografieën en modellen in uiteenlopende periodieken bestuderen.

Lampaert (2023) traceert, tot slot, de formatie, circulatie, oorsprong en evolutie van het poëtische vernieuwingsdiscours van de neo-avant-garde in Vlaamse literaire tijdschriften (1949-1954), aan de hand van de metafoer ‘poëzie is avontuur’. Zijn discoursanalyse onthult een complex netwerk van referenties, scenario’s en associaties in en tussen tijdschriften op synchroon en diachroon niveau. Bovendien is het neo-avant-gardistische discours niet enkel verweven met het vertoog van het surrealisme, maar ook met dat van de contemporaine Belgische schilderkunst en de internationale COBRA-beweging. Lampaert bouwt verder op fundamenteel discoursanalytisch tijdschriftonderzoek van Dirk de Geest in diens artikel ‘Avant-garde als strategie: het tijdschrift *De Tafelronde*. Het literaire tijdschrift als vertoog’ (2010). De Geest stelt de inherente spanning tussen continuïteit en discontinuïteit centraal in zijn benadering van literaire tijdschriften als discursief object, discursieve gebeurtenis, discursieve plaats en discursieve structuur.

Verder zijn er ook studies die voor een combinatie van sociale en discursieve benaderingen van tijdschriftnetwerken pleiten. In 'Le réseau des petites revues littéraires belges, modernistes et d'avant-garde, du début des années 1920: construction d'un modèle et proposition de schématisation' nuanceert De Marneffe (2008) het onderscheid tussen gevestigde, modernistische en avant-gardistische periodieken. Terwijl een veldtheoretische benadering het onderscheid bestendigt, biedt de netwerkbenadering een meer genuanceerd perspectief waardoor verschuivingen en overlappingsen zichtbaar worden (De Marneffe 2008, 10). In zijn artikel 'Zoeklichten en oogkleppen. Frits Hopman en het literaire veld rond 1920' belicht Sanders (2010) het traject van Hopman en zijn strategische tijdschriftallianties, samen met de betrokken discursieve patronen. Met deze gevalstudie onderstreept hij zijn pleidooi voor een combinatie en confrontatie van concepten uit verschillende benaderingen: poëticaonderzoek, veldtheorie, netwerkanalyse en discoursanalyse (2010, 28-29).

Tot slot komt in diverse studies de netwerkmetafoor terloops ter sprake, maar wordt ze niet systematisch geëxploreerd. Een goed voorbeeld van een dergelijk onderzoek, evenwel niet uitsluitend in de context van vernieuwing, is *Europese papieren. Intellectueel grensverkeer tijdens het interbellum* (2016) van Sanders. Het boek beschouwt de Nederlandse intellectuele ruimte, in navolging van Stephen Greenblatt, als een complex bewegende contactzone waarin culturele goederen uitgewisseld worden en belicht 'de uiteenlopende manieren waarop buitenlandse auteurs en teksten [in die ruimte] functioneerden' (12). Door het wederzijdse verkeer tussen Europese culturen te verkennen wil het boek de transnationale dimensies van de Nederlandse literatuur verder in kaart brengen. Het bijzondere aan Sanders' aanpak schuilt opnieuw in de combinatie van een discursieve en institutionele benadering. Alweer analyseert hij vertogen in relatie tot de institutionele contactzones waarin die vertogen werden ontwikkeld, zoals tijdschriften en sociale netwerken (14-15). Daarvoor zoekt hij verbanden, patronen, inconsistenties in de literaire werkelijkheid, in het bijzonder in tekstuele uitspraken en in sociale gedragingen. Vervolgens interpreteert hij deze patronen aan de hand van concepten als repertoire en model (175-185).

Uit dit overzicht blijkt de meerwaarde van het concept 'netwerk' voor tijdschriftstudies. De kwantitatieve sociale-netwerkanalyses brengen culturele circuits gedetailleerd in kaart, terwijl metaforische en discoursanalytische benaderingen onverwachte connecties en verwantschappen blootleggen. Door de focus op verwevenheid en circulatie stellen deze benaderingen scherp op diverse vormen van grensverkeer tussen naties en taalgebieden, tussen levensbeschouwingen en ideologieën, tussen kunstvormen, domeinen en periodes. De studies verfijnen daardoor de inzichten in artistieke en maatschappelijke dynamieken en vermijden een te rigide invulling van begrippen als centrum en periferie. De aangehaalde voorbeelden bieden meerdere perspectieven voor verder onderzoek naar vernieuwingsprocessen, met name in de context van Nederlandstalige tijdschriftstudies.

Op basis van nieuw materiaal bieden de hoofdstukken in dit boek een verkenning en methodologische uitbreiding van het concept ‘netwerk’ op zowel sociaal, discursief als conceptueel vlak. Zo worden sociale netwerken van tijdschriften in kaart gebracht via een visuele netwerkanalyse, die zich bovendien baseert op een groter corpus dan enkel (een selectie van) avant-gardistische periodieken. Daarnaast biedt geografische netwerkvisualisering aanknopingspunten voor onderzoek naar transnationale connecties en patronen. Verder wordt het sociale netwerkperspectief meer concreet gerelateerd aan de discursieve netwerken van tijdschriften. Dit gebeurt aan de hand van specifieke discoursanalytische concepten en methoden, waarbij onder meer *mentions* en recurrente metaforen onder de aandacht gebracht worden. De conceptuele netwerkbenadering, ten slotte, werpt via archiefonderzoek een licht op strategieën van netwerkvorming. De hoofdstukken zijn chronologisch geordend en behandelen respectievelijk negentiende-eeuwse socialistisch-feministische tijdschriften, anarchistische en internationalistische bladen uit de eerste helft van de twintigste eeuw, naoorlogse jongerentijdschriften, neo-avant-gardistische en arrièrè-gardistische periodieken uit de jaren vijftig en zestig alsook hedendaagse zines.

Overzicht bijdragen

Marianne Van Remoortel werpt een literaire blik op het Belgische tijdschrift *De Vrouw* (1893-1900), dat zich concipieerde op het kruispunt van diverse emancipatorische bewegingen, zoals feminisme, socialisme, Vlaamse taalstrijd en abolitionisme, en bijgevolg verschillende emancipatorische netwerken met elkaar verknoot. Ze demonstreert dat de positionering van het blad aan verandering en onderhandeling onderhevig is. Enerzijds wordt de positiebepaling beïnvloed door discursieve gebeurtenissen van buitenaf, zoals de verschijning van het Nederlandse feministische blad *Evolutie*, de keuze voor de Franstalige voertaal van de Brusselse organisatie ‘Union pour la solidarité des femmes’ en redactiestrategieën van buitenlandse feministische bladen. Anderzijds spelen diverse en soms tegenstrijdige discoursen in het tijdschrift zelf een rol. Die heterogeniteit uit zich bijvoorbeeld in de circulatie van uiteenlopende vrouwbeelden. De emancipatorische inhoud van de beschouwende teksten botst met name met de poëtische bijdragen in het blad. De gedichten zijn vaak conventioneel van vorm, sluiten met hun moralistische inslag aan bij een literatuuroppvatting die in artistiek-progressieve milieus uit die tijd als ‘verouderd’ bestempeld wordt en zijn meestal normbevestigend van inhoud. De tegenstrijdigheden blijken deels het resultaat van de selectiestrategieën van redacteur Nellie van Kol, die lange tijd als belangrijk knooppunt voor het tijdschrift fungeert.

In zijn hoofdstuk belicht Michael Rosenfeld Europese schrijvers en tijdschriften aan het begin van de twintigste eeuw die elkaar steunden in hun pogingen om het verbod op ‘sodomie’ uit het wetboek te schrappen én erotische relaties tussen mannen

in de maatschappelijke ruimte bespreekbaar te maken. Aan de hand van archiefmateriaal biedt Rosenfeld een inkijk in deze Europese sociale netwerken, met bijzondere aandacht voor de contacten van auteurs Georges Eekhoud en Jakob Israël de Haan. Hij beargumenteert dat Eekhouds persoonlijke sociale netwerk impact heeft op de bijdragen die in het anarchistische Belgische tijdschrift *Ontwaking* verschijnen, bijvoorbeeld in de selectie van gerecenseerde werken. Zo belicht Rosenfeld de verwevenheid tussen het persoonlijke netwerk van Eekhoud en dat van het periodiek en duidt hij aan dat Eekhoud als een belangrijk knooppunt van het tijdschrift fungeert. Tot slot demonstreert de tekst het belang van die persoonlijke en professionele relaties bij de circulatie van denkbeelden, strategieën en geheime codes in diverse tekstsoorten. De uitwisseling van dit emancipatorische discours, met De Haan als belangrijke stem, illustreert de diverse pogingen om het spreken over mannenliefde mogelijk te maken of te intensifiëren en bijgevolg maatschappelijke én literaire veranderingen te bekomen.

Marjet Brolsma en Francis Mus mengen zich in de discussie tussen Dirk Coster en Eddy du Perron over het tijdschrift *De Stem* (1921-1941). Ze beargumenteren dat het blad in de jaren twintig als een knooppunt fungeerde in een ontluikend progressief Europees geestesleven. Het transnationale sociaal netwerk van het tijdschrift bestond niet alleen uit individuele auteurs, maar was, zo blijkt uit het onderzoek van Brolsma en Mus, ook het resultaat van lokale groepsvorming. De Vlaamse inbreng in het blad was afkomstig van drie clusters gelieerd aan de tijdschriften *Van Nu en Straks*, *Ruimte* en *Ter Waarheid*. Brolsma en Mus demonstren dat het discursieve netwerk van *De Stem* nog sterker de hang naar internationalisering bevestigt. De diverse onderwerpkeuzes spiegelen het religieus-humanistische programma van het blad en de verwevenheid met progressieve stromingen, zoals het pacifisme en de transnationale culturele vernieuwingsdrang. In een tweede deel focussen ze op een vertakking in het sociale netwerk van het blad, namelijk met de medewerkers van *Ter Waarheid* (1921-1924). Met deze gevalstudie nuanceren ze het beeld van *De Stem* als internationaal georiënteerd tijdschrift. Individuele actoren blijken als gatekeeper te fungeren, waardoor de vrije circulatie van bijdragen verhinderd werd. Die moeizame uitwisseling detecteren Brolsma en Mus ook in de gebrekkige dialoog tussen *Ter Waarheid* en *De Stem*. Naast het expressionismedebat blijkt er nauwelijks uitwisseling tussen beide tijdschriften. Dat kan verklaard worden door de passieve rol die *Ter Waarheid* toedicht aan *De Stem*. Volgens het blad zou *De Stem* alleen als 'seinontvanger' niet als 'seingever' van de tijd functioneren.

Roel Griffioen bestudeert de sociale en discursieve netwerken van het *R.K. Bouwblad* (1929-1940) en *Van bouwen en sieren* (1930-1934). Hoewel ze zich in dezelfde sociale milieus bewogen, blijken beide katholieke architectuurtijdschriften uit het interbellum een uiteenlopend discours gehanteerd te hebben. Griffioen toont aan dat in beide bladen sterk gediscussieerd wordt over de richting die de katholieke architectuur zou moeten uitgaan en hoe ze zich daarbij zou moeten verhouden tot de vele vernieu-

wingsbewegingen. *Van bouwen en sieren* wilde de pluriformiteit van de Algemeene Katholieke Kunstenaars-Vereeniging reflecteren en vermeed elke associatie met een 'school', 'richting' of 'groep'. In het debat presenteerde het tijdschrift zich als stem van het redelijke midden. *R.K. Bouwblad* laat zich volgens Griffioen als 'anti-modernistisch modern' bestempelen, aangezien het zich wel manifesteerde in de door moderniteit getekende wereld, maar zich er ook hevig tegen verzette. Hij illustreert die verstrengeling van tegenstrijdig discours door de dogmatische en cultuurpessimistische uitspraken van het blad te contrasteren met de advertentiepagina's waarin eigentijdse bouwmaterialen aangeprezen worden. Zijn focus op meerstemmigheid en heterogeniteit binnen beide katholieke bladen nuanceert het traditionele verzuilingsonderzoek. Ondanks verregaande institutionalisering was de katholieke minderheidszuil geen monolithisch blok en evenmin waren de katholieke kringen onverdeeld 'anti-modern'; er circuleerden daarentegen in de zuil sterk tegenstrijdige visies.

Maxime Van Steen benadert de naoorlogse jongerentijdschriften in Vlaanderen en Brussel (1944-1950) met behulp van discursieve netwerken. De netwerken construeert ze aan de hand van 'in memoriam'-teksten ter ere van August Vermeylen. Ze brengt de diverse en soms tegenstrijdige herinneringen in kaart en schetst zo de dynamische positioneringen van de vele (kort verschijnende) periodieken, ten opzichte van elkaar, de dagbladpers en de grote drie literaire bladen, *Dietsche Warande & Belfort*, *De Vlaamsche Gids* en *Nieuw Vlaams Tijdschrift*. Haar onderzoek werpt nieuw licht op de verwevenheid van literaire debatten met maatschappelijke discussies, zoals de kortstondige poging tot ontzuiling, de diverse standpunten rond epuratie en de uiteenlopende perspectieven op de Vlaamse Beweging en de internationalisering.

Jan Lampaert brengt in zijn hoofdstuk het Vlaamse literaire tijdschriftencircuit van de jaren vijftig en zestig in kaart met behulp van visuele netwerkanalyse. Zijn kwantitatieve analyse linkt de bijdragen van dichters aan de tijdschriften waarin ze publiceren. De jaardoorsnedes van deze publicatienetwerken, gegenereerd door *Gephi*, visualiseren de complexe dynamieken tussen 65 tijdschriften en ongeveer 1.300 dichters. Lampaert maakt in die visualisaties een onderscheid tussen de gevestigde tijdschriften en de neo-avant-gardistische bladen. De veranderingen in de visualisaties – door clustervorming, structurele leemtes, nieuwe (brug)posities van dichters of periodieken – bieden perspectief op nieuw onderzoek, waarvan Lampaert alvast twee paden verkent. Enerzijds bevraagt hij de bestaande literair-historische beeldvorming, waarin traditie en experiment veelal als twee gescheiden circuits voorgesteld worden, met bijbehorende in- en uitsluitingsmechanismen. De gedetailleerde doorsnedes geven een genuanceerder, veelvormiger, beweeglijker beeld van de verwevenheid van en dynamieken tussen diverse bladen, van de publicatiestrategieën van de tijdschriften en van de uiteenlopende manieren waarop vernieuwingsbewegingen zich ontwikkelen en vertakken. Anderzijds belicht Lampaert ook de uiteenlopende trajecten van enkele dichters. De circulatie van dichters in de jaardoorsnedes laat bijvoorbeeld toe scherp te stellen

op het tijdschriftparcours van onder meer Remy C. van de Kerckhove, Paul Snoek en Marcel van Maele.

Simon Vaes en Hans Vandevoorde belichten in een portfolio de evolutie van het efemere Vlaamse literaire tijdschrift *Cyanuur* (1955-1956 en 1962-1967) en zijn veranderende netwerk. Ze bespreken de informele en formele strategieën achter de vorming en uitbouw van het netwerk van *Cyanuur* door Jo Verbrugghen en John Bultinck, de twee sterkhouders van het tijdschrift. Enerzijds komt *Cyanuur* tot stand via de strategische inzet van informele relaties zoals familie- en vriendschapsbanden. Anderzijds zijn de formele netwerken van verenigingen, tijdschriften en galerijen van belang. Vaes en Vandevoorde laten zien hoe Verbrugghen en Bultinck nieuwe banden smeden en meer redacteurs of medewerkers trachten te ronselen via de publicatie van literair werk, essays, kunstkritiek en ook advertenties. Hoewel *Cyanuur* zich positioneert als *arrière-garde*, doet het blad beroep op heterogene netwerken om de tegenstellingen tussen traditie en vernieuwing te verzoenen en vernieuwingstendensen onder de aandacht te brengen.

In de laatste bijdrage bestuderen Ruben Vanden Berghe en Sven Van den Bossche het maatschappijkritische zinlabel Marktcorruptie (°2018). Ze laten zien dat het label aansluiting zoekt bij de (Angelsaksische) underground zinecultuur én zich tegelijk in het Nederlandstalige experimentele literaire circuit inbedt. Marktcorruptie neemt deel aan (praktijken van) beide circuits én distantieert er zich tegelijk van. Het label verstrengelt bijvoorbeeld activisme en literaire vernieuwing en fungeert tegelijk als een platform voor gelegenheidscollectieven én als een opstapje voor beginnende auteurs. Vanden Berghe en Van den Bossche tonen zo aan dat het label underground en establishment, het tegenculturele en het institutionele, de jonge auteur en de gevestigde uitgeverij met elkaar verweeft, en daarbij een lokaal sociaal netwerk clustert met een kosmopolitisch netwerk. Ze concretiseren hun bevindingen aan de hand van de zine-aflevering *M.A.L.E.F.I.C.I.A.* (2018), die ze, tot slot, ook vanuit een netwerkperspectief aan een close reading onderwerpen. Zo onthullen ze enkele discursieve netwerken. Enerzijds roept de zine een imaginair netwerk op met allusies op internationale (eco)feministische denkers als Anna Lowenhaupt Tsing, Catherine Clément, Donna Haraway, Timothy Morton, Hélène Cixous en Silvia Federici. Anderzijds brengen ze, door de circulatie van beelden van vrouwelijke lichamen te analyseren, een inhoudelijke continuïteit aan het licht.

De hoofdstukken nuanceren dominante (literair-)historische denkbeelden dan wel de beeldbepalende retoriek van de tijdschriften en actoren zelf. Ze dagen ons uit om frequent gebruikte dichotomieën bij te stellen, zoals progressief en conservatief, nationaal en internationaal, vrijzinnig en katholiek, avant-garde en traditie, underground en establishment, lokaal en globaal, periferie en kern, jongeren en gevestigden, het gemeenschappelijke en het particuliere. De meerwaarde van dit boek ligt tevens in de koppeling en methodologische uitdieping van zowel sociale netwerk- als discoursa-

nalyse. De conceptuele of methodologische benadering van periodieken als sociale en discursieve netwerken maakt het mogelijk om vernieuwing niet zozeer op te vatten als breuk maar eerder te beschrijven in termen van dynamische verwevenheid en circulatie. In deze context bieden ook noties als serialiteit, materialiteit en intermedialiteit, die in verschillende hoofdstukken zijdelings aan bod komen, veelbelovende perspectieven voor verder onderzoek.

Literatuur

BOTS & LEVIE 2006

H. Bots & S.A. Levie (red.), *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen*. Nijmegen, Vantilt, 2006.

ERNST & SCHEIDING 2022

J. Ernst & O. Scheiding, 'Introduction. Periodical Studies as a Transepistemic Field', in: J. Ernst, O. Scheiding & D. von Hoff (red.), *Periodical Studies Today*. Z.pl., Brill, 2022, 1-24.

FORDHAM 2019

F. Fordham, 'Mapping Cultural Networks and its Discontents', in: *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18, 2019, 1-15.

DE GEEST 2010

D. de Geest, 'Avant-garde als strategie: het tijdschrift *De Tafelronde*. Het literaire tijdschrift als vertoog', in: *Nederlandse Letterkunde*, 15, 3, 2010, 221-240.

GRILLI 2022

E. Grilli, *Revues en réseaux et Renaissance (Grande-Bretagne, France, Italie, Espagne et Catalogne, 1890-1909)*. Paris, Université Paris-Saclay, 2022. [ongepubliceerd proefschrift]

JOYEUX-PRUNEL 2019

B. Joyeux-Prunel, 'Internationalization through the Lens: Nineteenth- and Twentieth-Century Art Periodicals and Decentred Circulation', in: *Journal of European Periodical Studies*, 4, 2, 2019, 48-69.

LAMPAERT 2023

J. Lampaert, 'De drang naar het onbekende. De metafoor "avontuur" in het poëtische vernieuwingsdiscours van Vlaamse literaire tijdschriften (1949-1954)', in: *Spiegel der Letteren*, 65, 1, 2023, 51-82.

LEVINE 2017

C. Levine, *Forms: Whole, Rhythm, Hierarchy, Network*. Princeton, PUP, 2017.

DE MARNEFFE 2008

D. de Marneffe, 'Le réseau des petites revues littéraires belges, modernistes et d'avant-garde, du début des années 1920 : construction d'un modèle et proposition de schématisation', in: *COntEXTES*, 4, 2008, 1-13.

MURPHY 2014

J. S. Murphy, 'Introduction: "Visualizing Periodical Networks"', in: *The Journal of Modern Periodical Studies*, 5, 1, 2014, iii-xv.

DE NOOY 1993

W. de Nooy, *Richtingen & lichten. Literaire classificaties, netwerken, instituties*. Tilburg, z.n., 1993.

PAS 2014

J. Pas, 'The Magazine is the Message: het papieren netwerk van de Europese neo-avant-garde (1958-1963)', in: *Tijdschrift voor tijdschriftstudies*, 35, 2014, 37-58.

VAN PUYMBROECK 2012

B. Van Puymbroeck, *Reassembling modernism: Anglo-French networks, periodicals, literary analysis*. Gent, UGent, 2012. [ongepubliceerd proefschrift]

SANDERS 2010

M. Sanders, 'Zoeklichten en oogkleppen. Frits Hopman en het literaire veld rond 1920', in: *Vooys*, 28, 2010, 20-30.

SANDERS 2016

M. Sanders, *Europese papieren: intellectueel grensverkeer tijdens het interbellum*. Nijmegen, Vantilt, 2016.

SAPIRO 2006

G. Sapiro, 'Réseaux, institution(s) et champ', in: D. de Marneffe & B. Denis (red.), *Les réseaux littéraires*. Bruxelles, Le Cri, 2006, 44-59.

SCHUH 2013

J. Schuh, 'Les artistes dans les revues d'avant-garde (1870-1940): quelques outils d'analyse informatique' in: *L'Artiste en revues*. Bruxelles, ULB, 2013, 241-254.

VAN DER SIJS 2010

N. van der Sijs, *Etymologiebank*, geraadpleegd 5 november 2023 op <https://etymologiebank.nl/>

SO & LONG 2013

R.J. So & H. Long, 'Network Analysis and the Sociology of Modernism', in: *boundary* 2, 40, 2, 2013, 147-182.

STEAD & VÉDRINE 2018

E. Stead & H. Védrine (red.), *L'Europe des revues II (1860-1930). Réseaux, circulations, modèles*. Paris, PUPS, 2018.

STEAD 2020

E. Stead (red.), *Sisyphes heureux. Les revues artistiques et littéraires, Approches et figures*. Rennes, PUR, 2020.

VAN STEEN 2018

M. Van Steen, 'Vlaamse naoorlogse literaire tijdschriften (1944-1950), van institutioneel overzicht naar discursieve verdieping', in: *Handelingen*, 72, 2018, 83-101.

VERBRUGGEN 2009

C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische Belle Époque: een sociaal-culturele geschiedenis*. Nijmegen, Vantilt, 2009.

VERSTRAETEN 2012

P. Verstraeten, 'Het buitenland als referentiekader: de casus van het literaire expressivisme in Vlaanderen', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 128, 3-4, 2012, 194-211.